

I. ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

1. Η εποχή του Διαφωτισμού: Μέρος Β' (Το κίνημα και τα γνωρίσματά του Διαφωτισμού)

Ο Διαφωτισμός ήταν ένα κίνημα που εμφανίστηκε αρχικά στην Αγγλία στα τέλη του 17^{ου} αιώνα και έπειτα εδραιώθηκε στη Γαλλία κατά τον 18^ο αιώνα. Οι διαφωτιστές ή φιλόσοφοι, όπως ονομάστηκαν οι εκπρόσωποι του κινήματος επιδίωκαν να «φωτιστούν» και να απομακρυνθούν από το «σκοτάδι» της αμάθειας και της ερμηνείας του κόσμου με βάση τη διδασκαλία της Εκκλησίας, μοιράζονταν κάποιες κοινές πεποιθήσεις. Έτσι, απέρριπταν κάθε αυθεντία, δηλαδή αμφισβητούσαν κάθε πρόσωπο ή θεσμό που κρατούσε τον κόσμο στην άγνοια και την καταπίεση. Επίσης, ασκούσαν κριτική σε κάθε υφιστάμενη γνώση και πίστευαν ότι ο άνθρωπος μόνο με τη λογική μπορούσε να εξηγήσει μπορούσε να εξηγήσει και να ερμηνεύσει με σιγουριά τον κόσμο. Τέλος, μοιράζονταν την άποψη ότι ο άνθρωπος μέσω της γνώσης μπορεί να κάνει βήματα προς τα εμπρός και να προοδεύει διαρκώς.

Ο Διαφωτισμός ήταν κατά βάση πολιτικό κίνημα. Μέσα από αυτό η ανερχόμενη αστική τάξη, που όπως έχει ήδη αναφερθεί στο πρώτο μέρος λόγω των οικονομικών συνθηκών της περιόδου αποκτούσε ολοένα μεγαλύτερη δύναμη, διεκδίκησε τη συμμετοχή της στη λήψη πολιτικών αποφάσεων. Παράλληλα βασική πολιτική θέση του Διαφωτισμού υπήρξε και το ζήτημα των φυσικών δικαιωμάτων του ανθρώπου. Υποστήριζαν, δηλαδή, οι διαφωτιστές ότι όλοι οι άνθρωποι είχαν συγκεκριμένα φυσικά δικαιώματα που κανείς δεν μπορούσε να καταργήσει - όπως αυτά της ζωής, ιδιοκτησίας, ισότητας απέναντι στον νόμο, ελευθερίας σκέψης και έκφρασης - τα οποία την εποχή του Διαφωτισμού δεν θεωρούνταν αυτονόητα. Σύμφωνα με τον Άγγλο φιλόσοφο Τζον Λοκ «όλοι οι άνθρωποι είναι από τη φύση τους ελεύθεροι, ίσοι και ανεξάρτητοι, κανείς δεν μπορεί να τους αποστερήσει από αυτήν την ελευθερία και να τους επιβάλει την πολιτική εξουσία κανενός άλλου, χωρίς την συγκατάθεσή τους.»¹

Πέρα από την πολιτική οι διαφωτιστές εξέφρασαν τις ιδέες και τις απόψεις τους και σε άλλους τομείς της ανθρώπινης σκέψης και δραστηριότητας. Κάποιοι διαφωτιστές ήταν άθεοι οι περισσότεροι όμως αποδέχονταν την ύπαρξη του Θεού και υποστήριζαν τη θεωρία ότι μετά τη δημιουργία του κόσμου ο Θεός έπαψε να ρυθμίζει την τύχη του και να παρεμβαίνει στα ανθρώπινα πράγματα (ντεϊσμός). Ανεξάρτητα από τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις όλοι ασκούσαν έντονη κριτική στην Καθολική Εκκλησία, κατηγορώντας την για φανατισμό και μισαλλοδοξία, δηλαδή το να μισεί κανείς όποιον έχει διαφορετικές θρησκευτικές ή πολιτικές απόψεις από τον ίδιο. Επιπλέον, υποστήριζαν την ανεξιθρησκία, δηλαδή το δικαίωμα της ελευθερίας κάθε πολίτη να πιστεύει σε όποια θρησκεία επιθυμεί και να μην

¹ John Locke, *Second Treatise on Government*, ed. Jonathan Bennett (London, 2008), κεφάλαιο 8, §95, σελ.32.

διώκεται για τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις, ως το μέσο απαλλαγής του κόσμου από τη μισαλλοδοξία. Ο Βολτέρος – ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους του Διαφωτισμού – τονίζει τη σημασία της ανεξιθρησκίας: «Κάθε άνθρωπος που διώκει τον συνάνθρωπό του είναι ένα τέρας [...] αυτή η φρικτή διχόνοια, που κρατάει εδώ και αιώνες, μας διδάσκει [...] ότι πρέπει να μη δίνουμε σημασία ο ένας στα λάθη του άλλου. Το μεγαλύτερο κακό για την ανθρωπότητα είναι η διχόνοια και μόνο μια γιατρεία υπάρχει: η αμοιβαία ανοχή. Αν υπήρχε τρόπος να σκεφτεί κανείς πάνω στη θρησκεία [...], θα καταλάβαινε πως όλοι μας πρέπει ν' ανεχόμαστε ο ένας τη γνώμη του άλλου.»²

Επιπλέον, οι διαφωτιστές πίστευαν ότι η εκπαίδευση ήταν το πρώτο και κύριο μέσο που εξασφάλιζε την συνεχή πρόοδο του ατόμου. Μάλιστα, βασική θέση του κινήματος, όπως αυτή διατυπώθηκε από τον Ρουσό, υποστήριζε ότι ο δάσκαλος δεν θα έπρεπε να λειτουργεί ως αυθεντία, ως να γνωρίζει δηλαδή τα πάντα, αλλά θα έπρεπε να οδηγεί τους μαθητές του να ανακαλύπτουν τη γνώση μόνοι τους. Στο φιλοσοφικό-παιδαγωγικό του έργο *Αιμίλιος ή Περί Αγωγής*, αναφερόμενος προς τους δασκάλους ο Ρουσό προτείνει τα εξής: «Υποβάλετε του (εννοεί στο μαθητή) ερωτήσεις και αφήστε τον να τις λύσει μόνος του. Άστε τον να συνειδητοποιήσει από μόνος του ότι δεν ξέρει τίποτα [...]. Ας μην διδαχθεί επιστήμη, άστε τον να την ανακαλύψει.»³

Ακόμα, την περίοδο του Διαφωτισμού γεννήθηκε στη Μεγάλη Βρετανία η θεωρία του οικονομικού φιλελευθερισμού. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, την οποία πρότεινε ο Σκωτσέζος οικονομολόγος Άνταμ Σμιθ, το κράτος έπρεπε να παρεμβαίνει ελάχιστα στην οικονομική δραστηριότητα ενός τόπου. Αυτή η οικονομική άποψη αναπτύχθηκε ως κριτική στην πρακτική του μερκαντιλισμού, δηλαδή τις παρεμβάσεις του κράτους στον τομέα των εισαγωγών και των εξαγωγών, παρεμποδίζοντας έτσι την ελεύθερη εμπορική δραστηριότητα.

Το φιλοσοφικό πνεύμα του Διαφωτισμού φαίνεται να έχει τη μεγαλύτερη σημασία για την απόρριψη της παράδοσης, προτείνοντας ανανεωτικές λύσεις. Ποιοι είναι όμως οι βασικότεροι διαφωτιστές/φιλόσοφοι και ποιες οι κύριες απόψεις τους; Οι κορυφαίοι εκπρόσωποι του κινήματος ανάμεσα σε άλλους ήταν ο Τζον Λοκ, ο Ρουσό, ο Βολτέρος, ο Ντιντερό, ο Μοντεσκιέ και ο Ντ' Αλαμπέρ. Ο Βρετανός στοχαστής του Διαφωτισμού Τζον Λοκ (John Locke, 1632-1704) διατύπωσε τη θεωρία του *Κοινωνικού Συμβολαίου*. Σύμφωνα με αυτήν τη θεμελιώδη αντίληψη του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού τα άτομα για να συμβιώσουν αρμονικά στην κοινωνία προχωρούσαν σε μία συμφωνία με το κράτος. Αποδέχονταν να περιορίσουν την ελευθερία τους και σε αντάλλαγμα το κράτος έπρεπε να διασφαλίσει τα φυσικά δικαιώματά τους. Η συμφωνία αυτή ανάμεσα στους πολίτες και το κράτος αποτελεί το *κοινωνικό συμβόλαιο*. Στη συνέχεια ο Τζον Λοκ τονίζει ότι εάν το κράτος παραβεί αυτή τη συμφωνία και γίνει τυραννικό τότε οι άνθρωποι έχουν το δικαίωμα να αντισταθούν.

Από την άλλη, ο πιο επαναστατικός Ζαν Ζακ Ρουσό (Jean-Jacques Rousseau, 1712-1778), μίλησε για τη *Γενική Βούληση*, εννοώντας τη θέληση των πολλών μέσα από την οποία εκφράζεται το κοινό συμφέρον των πολιτών. Με άλλα λόγια ο Ρουσό προτείνει τη συμμετοχή του λαού στη λήψη αποφάσεων, γιατί μόνο έτσι μπορεί να εκφραστεί η *Γενική Βούληση*. Κατά τον Ρουσό, η εξουσία έπρεπε να βρίσκεται στα χέρια του λαού και όχι του άρχοντα.

Άλλος σπουδαίος διαφωτιστής ήταν ο Μοντεσκιέ (Montesquieu, 1689-1775) ο οποίος στο έργο του *Το Πνεύμα των Νόμων* πρότεινε τη *διάκριση των εξουσιών*. Σύμφωνα με τον Μοντεσκιέ η εξουσία έπρεπε να ακολουθεί τριμερή διαίρεση (Νομοθετική, Εκτελεστική, Δικαστική) και να ασκείται από διαφορετικούς φορείς, δηλαδή την κάθε εξουσία να ασκούν διαφορετικά πρόσωπα ή ομάδες προσώπων. Έτσι η νομοθετική εξουσία έπρεπε να ασκείται

² Βολτέρος, *Φιλοσοφικό Λεξικό* (λήμμα για την ανεξιθρησκεία), 1764.

³ Ρουσό, *Αιμίλιος ή Περί Αγωγής* (Παρίσι, 1762), Βιβλ. III, §564.

<https://web.archive.org/web/20081222080555/http://projects.ilt.columbia.edu/pedagogies/rousseau/>

από το σώμα που συντάσσει και ψηφίζει τους νόμους, δηλαδή τη Βουλή. Η εκτελεστική εξουσία να ασκείται από το σώμα που εφαρμόζει τους νόμους, την κυβέρνηση δηλαδή και η δικαστική από αυτούς που ελέγχουν την τήρηση των νόμων, δηλαδή από τους δικαστές. Με βάση τη θεωρία αυτή διασφαλιζόταν ότι ένα άτομο δεν θα μπορούσε να συγκεντρώσει στα χέρια του όλη την εξουσία, αφού τέτοια συσσώρευση συνέπιπτε με τη μοναρχία ή τη δεσποτεία. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Μοντεσκιέ: «Όλα θα ήταν χαμένα αν ο ίδιος ο άνθρωπος, ή το ίδιο σώμα αρχόντων, ή οι ευγενείς, είτε κάποιοι από τον λαό ασκούσαν αυτές τις τρεις εξουσίες: εκείνη του να νομοθετείς, εκείνη του να επιλύεις τις δημόσιες υποθέσεις και εκείνη του να δικάζεις τα εγκλήματα ή τις ιδιωτικές διαφορές.»⁴

Όλες αυτές οι νέες ιδέες, οι αντιλήψεις και η γνώση της εποχής για την οικονομία, την επιστήμη, τη θρησκεία, την πολιτική και την κοινωνία καταγράφηκαν από τους διαφωτιστές σε ένα έργο 33 τόμων, την *Εγκυκλοπαίδεια*, που ολοκληρώθηκε με τη σημαντική συμβολή κορυφαίων διανοούμενων και επιστημόνων της εποχής, όπως ο Ντιντερό (Denis Diderot) και ο Ντ' Αλαμπέρ (Jean le Rond d'Alembert).

Οι ιδέες του Διαφωτισμού επηρέασαν αρχικά τα ανώτερα στρώματα των μορφωμένων στη Γαλλία και στη συνέχεια ευρύτερα την κοινωνία. Ακολούθως, ο Διαφωτισμός - ως κίνημα βαθιά ανατρεπτικό - διαδόθηκε σε όλη την υπόλοιπη Ευρώπη και πέρα από αυτήν και σύντομα άλλαξε ολόκληρο τον κόσμο.

Δρ Κωνσταντίνος Γεωργίου
Σύμβουλος - Εκπαιδευτικός

Δρ Αναστασία Γιάγκου
Εκπαιδευτικός

⁴ Μοντεσκιέ, *Το Πνεύμα των Νόμων*, μτφρ. Κονδύλης Παναγιώτης και Παπαγιώργης Κωστής (Αθήνα: Γνώση, 2006), Βιβλ. XI, Κεφ. VI, 376.